

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.77(045)

Є. В. Годованик

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольського державного університету

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ КАТЕГОРІЇ «ЕФЕКТИВНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ НОРМ»

Стаття присвячена проблемам визначення теоретико-методологічних аспектів дослідження ефективності конституційно-правових норм як загальнотеоретичної та практично-прикладної категорії, що розглядається як фундаментальна основа розроблення та ухвалення якісних і дієвих нормативно-правових актів відповідними компетентними суб'єктами конституційної правотворчості.

Ключові слова: конституційно-правова норма, правова система, конституційне право, ефективність, якість правотворчості.

Постановка проблеми. Юридична категорія «ефективність конституційно-правових норм» є досить новою та малоопрацьованою у вітчизняній доктрині конституційного права, а тому потребує ретельного аналізу під кутом зору її теоретичного змісту та онтологічної сутності, що відрізняє її як феномен і дає змогу розробляти практично-праксеологічні шляхи підвищення якості конституційно-правового регулювання в загальному механізмі дії національної системи права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем ефективності правотворчості та правозастосування в конституційному праві присвячено праці таких видатних вітчизняних і зарубіжних науковців, як С.С. Алексєєв, М.О. Баймуратов, О.В. Богачова, С.В. Богачов, Л.Д. Воєводін, Ю.О. Волошин, Л. Дюгі, Л.І. Заморська, О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, К. Корсгаард, В.В. Лазарєв, А. Пінер, П.М. Рабінович, С.Г. Стеценко, В.Л. Федоренко, Ю.С. Шемшученко, та інших.

Водночас наявні дослідження не вирішують завдання щодо пошуку принципово нових підходів до визначення комплексної соціальної та юридичної моделі ефективності конституційно-правових норм, зокрема з огляду на інтеграційний чинник, що значно впливає на загальну ефективність і дієвість функціонування національних правових систем європейських

держав, особливо зважаючи на інтенсифікацію процесу реалізації конституційної реформи в українському суспільстві на новітньому етапі його прогресивного становлення та розвитку.

Постановка завдання. Саме тому метою статті є подальше теоретичне розроблення проблем підвищення ефективності конституційно-правових норм у сучасних умовах правової модернізації суспільства.

Виклад основного матеріалу. Юридична категорія «ефективність конституційно-правових норм» є досить новою та малоопрацьованою у вітчизняній доктрині конституційного права, а тому потребує ретельного аналізу під кутом зору її теоретичного змісту та онтологічної сутності, що відрізняє її як феномен і дає змогу розробляти практично-праксеологічні шляхи підвищення якості конституційно-правового регулювання в загальному механізмі дії національної системи права.

Варто зазначити, що термін «ефективність» походить від слова «ефект», що в перекладі з латинського (“effectus”) означає виконання, дія (від лат. “efficio” – дію, виконую) [1, с. 609].

Згідно з «Великим тлумачним словником сучасної української мови», ефект – це результат, наслідок яких-небудь причин, сил, дій, заходів, а ефективність – характеристика якогось-небудь об'єкта (пристрою, процесу, заходу, виду діяльності), що відображає його суспіль-

ну користь, продуктивність та інші позитивні якості [2, с. 718].

Необхідно зазначити, що поняття ефективності та перші дослідження цієї категорії з'явилися головним чином в економічній теорії та теорії управління (менеджменту).

Наприклад, О.Д. Шеремет і Р.С. Сайфулін вважають, що ефективність є однією з найскладніших категорій економічної науки. Вона виступає основою побудови кількісних критеріїв цінності прийнятих рішень, використовується для формування матеріально-структурної, функціональної та системної характеристик господарської діяльності [3, с. 34].

При цьому прийнято розрізняти поняття «економічний ефект» й «економічна ефективність». Економічний ефект – це корисний результат економічної діяльності, зиск від неї, а економічна ефективність – це категорія, що оцінюється співвідношенням отриманого ефекту та всієї суми витрат (затрат) [4, с. 28]. На погляд А.П. Ковальова та М.К. Кочалоса, економічний ефект – це абсолютна економія у вигляді зниження собівартості або приросту прибутку, а економічна ефективність являє собою відношення економічного ефекту до капітальних вкладень [4, с. 30]. У ринкових умовах поняття «ефективність» тісно пов'язане з використанням фінансово-виробничих ресурсів. Це зумовлено тим, що метою кожного суб'єкта господарювання є отримання найвищого результату, досягнення якого стає можливим за умови оптимального формування й ефективного використання всіх видів ресурсів. Саме тому визначення, які наведено в економічній літературі, зводяться в основному до того, коли ефективність пропонується розглядати як відношення результату діяльності (процесу, операції, проекту) до витрат, що зумовили його отримання.

Аналізуючи теоретичні підходи як вітчизняних, так і зарубіжних науковців до економічної сутності «ефективності», М.Д. Білик називає такі її характеристики: якісний результат певної діяльності, що характеризує її продуктивність; результат ефективного та раціонального використання всіх видів ресурсів; співвідношення конкретного кінцевого результату до витрат, що забезпечили його отримання [5, с. 365].

В.Г. Андрійчук стверджує, що ефективність – це економічна категорія, яка відображає співвідношення між одержаними результатами та витраченими на їх досягнення ресурсами. Категорію «ефективність» він тісно пов'язує з по-

няттям «рентабельне ведення виробництва», причому під час вимірювання ефективності ресурси можуть бути представлені або в певному обсязі за їх первісною (переоціненою) вартістю (застосовувані ресурси), або частиною їхньої вартості у формі виробничих витрат (виробничо-спожиті ресурси). А економічна ефективність, у свою чергу, – це таке співвідношення між результатами виробництва та ресурсами, за якого отримують вартісні показники ефективності виробництва. При цьому можливі три варіанти вказаного співвідношення: 1) ресурси та результати виражені у вартісній формі; 2) ресурси – у вартісній, а результати – у натуральній формі; 3) ресурси – у натуральній, а результати – у вартісній формі [6, с. 397–399].

Ю.П. Сурмін характеризує ефективність як показник успішності функціонування системи для досягнення встановлених цілей [7, с. 354]. Ба більше, як справедливо зазначає Ю.В. Чучук, безпосередньо саме поняття ефективності притаманне виключно певним системам [8]. З огляду на це перед системами часто ставиться мета досягти максимального ефекту за мінімуму витрат. Тут є дві суперечливі цілі, тому що протилежні екстремуми за цими двома критеріями ніколи не збігаються. Подібна мета є просто нереальною, оскільки в ній порушується принцип граничної ефективності, відповідно до якого існує верхня межа ефективності будь-якої системи з обмеженими ресурсами. На практиці навряд чи можливо досягти будь-якого корисного результату без певних витрат. Найчастіше співвідношення цих суперечливих критеріїв відображається деяким функціональним взаємозв'язком кривої, для якої характерні збіг, як правило, нульового ефекту з нульовим рівнем витрат, а також зниження темпів приросту ефекту зі збільшенням витрат [9, с. 81]. Більшість авторів розуміють категорію ефективності як відношення ефекту до витрат чи ресурсів, які були затрачені на його досягнення. Такий підхід називають витратним (або затратним). Суть «затратного» підходу полягає в тому, що економічна ефективність – це співвідношення результатів діяльності й затрат [10, с. 88]. Тобто вона є співвідношенням результату або ефекту будь-якої діяльності та витрат, пов'язаних з її виконанням. На погляд П.А. Орлова, ефективність може бути як співвідношенням результату та витрат, так і співвідношенням витрат і результатів діяльності [11, с. 367]. У межах «затратного» підходу результат діяльності – це надлишок

вартості над витратами виробництва, які є вираженими в грошовій формі поточними затратами на виробництво та збут продукції [12, с. 42].

Натомість інші науковці стверджують, що економічна ефективність – це досягнення найбільших результатів за найменших витрат живої та уречевленої праці. Вона є конкретною формою вияву дії закону економії часу. В умовах капіталістичного способу виробництва узагальнюючим показником економічної ефективності є норма прибутку, а також продуктивність і фондомісткість праці, фондівіддача та фондомісткість продукції, матеріалівіддача та матеріаломісткість продукції, економічна ефективність капітальних вкладень, нової техніки, енергомісткість продукції та інше [13, с. 282].

Корисність аналізу економічних підходів до визначення сутності ефекту та ефективності для встановлення теоретико-правового змісту категорії «ефективність конституційно-правових норм», як убачається, полягає в тому, що проілюстровані доктринальні погляди дають можливість виділити деякі важливі характеристики ефективності як такої, серед яких такі: а) категорія «ефективність» відображає наявність бажаного ефекту від тієї чи іншої діяльності, що заздалегідь програмується як мета такої діяльності; б) рівень ефективності завжди має як якісний, так і кількісний вимір, при цьому останній складається із сукупності належних параметрів, що відображають зміст і кінцеву мету певної діяльності; в) категорія «ефективність» має раціональне, прагматичне, практично-праксеологічне походження, адже відображає, перш за все, результат чи інші свідомі, вольові, цілеспрямовані дії людини, колективу, соціуму; г) під час визначення рівня ефективності завжди необхідно зважати на кількість витрат і побічних негативних ефектів, що супроводжують досягнення того чи іншого кінцевого результату, тобто, інакше кажучи, мета не завжди виправдовує засоби її досягнення, а лише в тих випадках, коли вказані одиниці є відносно співрозмірними.

Водночас категорія «ефективність» притаманна не тільки економічній науці, але й іншим сферам пізнання та відповідним видам людської діяльності у мікро- та макросоціумі.

Наприклад, соціальна ефективність – це збільшення кількості нових робочих місць, рівня зайнятості людей, поліпшення умов праці, скорочення тривалості робочого тижня тощо, а екологічна ефективність – це відносини людини з навколишнім середовищем [14, с. 98].

Варто зазначити, що основною особливістю таких систем є вартісний характер засобів (видатків, витрат) досягнення цілей (результатів), а в деяких випадках – і самих цілей (зокрема, одержання прибутку). Поняття «ефективність» вживають у різних аспектах: як ефективність капітальних вкладень, ефективність удосконалення технологічних процесів, ефективність раціоналізації виробництва.

Окремо виділяють і таке поняття, як «ефективність діяльності підприємства», що виражає відповідність результатів і витрат підприємства цілям діяльності та інтересам власників.

При цьому можна виділити декілька основних підходів до визначення ефективності організацій (не тільки підприємств, але й будь-яких юридичних осіб – суб'єктів правових відносин у суспільстві [15, с. 142].

Зіставлення запропонованих підходів із розумінням сутності ефективності, на погляд Р.Г. Майстро і Ю.С. Щербак, свідчить про багатозначність цього поняття. Загальним для всіх визначень є уявлення про ефективність як про здатність системи до досягнення мети, якою виступає задоволення інтересів споживачів, оптимальне використання зовнішнього середовища, підвищення економічності, результативності організації [14, с. 99].

Якщо використовувати викладені положення як вихідні під час визначення сутності ефективності в економіці, соціальній сфері, екології, публічному управлінні, то можна зробити висновок, що діяльність організації може бути визнана ефективною за умови виконання таких умов: цілі в кожен певний момент часу розглядаються як тимчасові, рухомі, похідні від вимог, що висуваються з боку як суспільства, так і самої організації; зміст цілей відповідає сутнісним характеристикам організації та відображає зовнішні та внутрішні умови функціонування організації; визначені цілі успішно досягнуті: досягнення цілей виправдане засобами, що витрачаються, необхідне співвідношення витрат і результатів діяльності виконане; для досягнення цілей використані визнані, схвалені суспільством засоби; необхідність цієї умови визначається соціально-економічною природою системи організації; її виконання дає змогу уникнути додаткових витрат, пов'язаних із соціальною реабілітацією робіт, що проводяться.

Зважаючи на ці положення, Р.Г. Майстро і Ю.С. Щербак формулюють категорію «ефективність діяльності організації» як її властивість,

пов'язану зі здатністю організації формувати свої цілі з урахуванням зовнішніх і внутрішніх умов функціонування та досягати поставлених цілей шляхом використання соціально схвалених засобів за встановленого співвідношення витрат і результатів [14, с. 99].

Водночас варто звернути увагу на ту обставину, що у правовій науці категорія «ефективність», зокрема ефективність правових норм, є малодослідженою, а спеціальні дослідження з означеної складної теоретико-методологічної проблематики практично відсутні.

Найявні вітчизняні та зарубіжні дослідження розглядають головним чином ефективність правозастосовного процесу, зокрема ефективність правозастосовних актів, а не ефективність створення та реалізації норм права взагалі, тим більше – конкретно визначених галузевих норм, навіть таких системоутворюючих і базових для механізму соціального регулювання, як конституційно-правові норми.

Наприклад, можна згадати праці В.В. Лазарева ще радянської доби (70–ті рр.), присвячені ефективності правозастосовних актів, у яких автор безпосередньо пов'язує ефективність реалізації правозастосовних актів із досягненням кінцевого результату прийняття таких актів. Під таким кінцевим результатом В.В. Лазарев розуміє досягнення повної відповідності між вимогами здійснити або утриматися від здійснення певних вчинків і сумою фактично реалізованих дій [16, с. 5].

Така інтерпретація кінцевого результату, на думку науковця, має сприяти вибору належного напрямку у визначенні ефективності всіх засобів, що забезпечують правозастосовну діяльність [16, с. 5].

У цьому зв'язку В.В. Лазарев зазначає, що один із напрямів досягнення повної ефективності правозастосовного акта полягає в тому, щоби суб'єкт правозастосування здобув відповідність змісту акта його підставі, а обрана ним форма відображала та доводила б його до адресата тією мірою, якою це необхідно для запобігання розходження між юридичними та фактичними наслідками акта [16, с. 9–10].

З іншого боку, як зазначає В.В. Оксамитний, норми права не можуть застосовуватися механічно, оскільки виконують ці норми, як і будь-які інші соціальні, люди [17, с. 36], а тому «правова норма лише тоді дієва, лише тоді здійснюється в житті, коли вона переломлюється у свідомості людей, усвідомлюється ними» [18, с. 170].

Під цим кутом зору норми права регулюють свідому діяльність людей, впливають на їхню свідомість, наказуючи або забороняючи їм здійснення тих чи інших дій, тобто вони здатні регулювати лише вольову поведінку особи, таку, що залежить від їхньої свідомості та волі, адже «...вольова поведінка цілком може бути об'єктом цілеспрямованого, регулюючого впливу саме тому, що вона вольова» [19, с. 189–190].

Отож кінцевою метою ефективної дії будь-якої правової, зокрема конституційно-правової, норми є забезпечення бажаної поведінки людей шляхом втілення правових норм у правомірній поведінці суб'єктів правових відносин, причому безпосереднім предметом правового регулювання виступає вольова поведінка суб'єктів, а отже, і ефективною конституційно-правовою нормою можна визнати виключно в тому разі, якщо вона здатна спонукати суб'єктів правових відносин до правомірних вольових актів (через здійснення певної дії або утримання від її здійснення), заздалегідь закладених (запрограмованих) у цій нормі як кінцевий результат її реалізації.

Висновки і пропозиції. Загалом, підсумовуючи різні доктринальні підходи (як теоретико-методологічні, так і практично-прикладні) до визначення змісту категорії «ефективність конституційно-правових норм», під вказаним поняттям у сучасних умовах розвитку конституціоналізму, на наш погляд, треба розуміти якісну та кількісну здатність конституційно-правових норм забезпечувати здійснення суб'єктами конституційно-правових відносин усвідомлених, цілеспрямованих правомірних вольових актів (через здійснення певної дії або утримання від її здійснення), заздалегідь закладених (запрограмованих) у нормах як кінцевий результат їх реалізації.

Список використаної літератури:

1. Словарь иностранных слов. 18-е изд., стер. М.: Рус. яз., 1989. 624 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
3. Шеремет А.Д. Методика финансового анализа. М.: ИНФРА-М, 1996. 176 с.
4. Ковалев А.П., Кочалос Н.К., Колобов А.А. Экономическая эффективность новой техники в машиностроении. М.: Машиностроение, 1978. 255 с.
5. Білик М.Д., Павловська О.В., Притуляк Н.М., Невмержицька Н.Ю. К Фінансовий аналіз: навч. посібник. : КНЕУ, 2005. 592 с.

6. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. 2-е вид., доп. і перероблене. К.: КНЕУ, 2002. 624 с.
7. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ: учеб. пособие. К.: МАУП, 2003. 368 с.
8. Чучук Ю.В. Теоретична сутність понять «економічна ефективність» та «ефективність діяльності». Ефективна економіка. 2014. № 2 URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2765>.
9. Горбань О.М., Бахрушин В.Є. Основи теорії систем і системного аналізу: навч. посібник. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2004. 204 с.
10. Економічний аналіз: навч. посібник / За ред. М.С. Ніконенко. К., 2003. 679 с.
11. Орлов П.А. Экономика предприятия: учеб. пособие. Х.: РИО ХГЭУ, 2000. 401 с.
12. Економіка підприємств АПК: навч. посібник для вузів / За ред. С.Л. Дусановського. Тернопіль, 1997. 267 с.
13. Мочерний С.В. Основи економічної теорії. К.: Знання, 2000. 300 с.
14. Майстро Р.Г. Науково-теоретичні основи ефективності. Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»: зб. наук. пр. Темат. вип.: Технічний прогрес і ефективність виробництва. Харків: НТУ «ХПІ». 2014. № 32. С. 97–102.
15. Лямець В.І., Тевяшев А.Д. Системний аналіз. Вступний курс. 2-е вид., перероб. та допов. Х.: ХНУРЕ, 2004. 448 с.
16. Лазарев В.В. Правоприменительные акты и их эффективность в условиях развитого социального общества: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. М., 1977. 33 с.
17. Оксамытный В.В. Правомерное поведение личности. К.: Наукова думка, 1985. 176 с.
18. Голунский С.А., Строгович М.С. Теория государства и права. М., 1940. 304 с.
19. Александров Н.Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма. М.: Госюриздат, 1961. 271 с.

Годованик Е. В. Теоретико-правовое содержание категории «эффективность конституционно-правовых норм»

Статья посвящена проблемам определения теоретико-методологических аспектов исследования эффективности конституционно-правовых норм как общетеоретической и практически-прикладной категории, что рассматривается как фундаментальная основа разработки и принятия качественных и эффективных нормативно-правовых актов соответствующими компетентными субъектами конституционного правотворчества.

Ключевые слова: конституционно-правовая норма, правовая система, конституционное право, эффективность, качество правотворчества.

Hodovanyk Ye. V. Theoretical and legal content of the category “effectiveness of constitutional law norms”

The article is devoted to the problems of determining theoretical and methodological aspects of the research of the effectiveness of constitutional law norms as a general theoretical and practical-applied category, which is considered as the fundamental basis for the development and adoption of qualitative and effective normative legal acts by the relevant competent bodies of constitutional law-making.

Key words: constitutional law norm, legal system, constitutional law, efficiency, quality of law-making.